

УДК 81'37:811.161.2:81'373.7:2-28
DOI: 10.24919/2522-4557.2017.40.117755

Анжела КУЗА
orcid.org/0000-0002-3937-6449

ТИПОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ: ГЕНЕТИЧНІ ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ

У статті охарактеризовано генетичні та структурно-семантичні групи релігійних фразеологічних одиниць, визначено типологічні ознаки для зарахування ФО до релігійної фразеології. За генетичною ознакою виокремлено релігійні фразеологічні одиниці біблійного походження, фольклорного походження та з усних і писемних позабіблійних джерел. За структурно-семантичними ознаками релігійні фразеологічні одиниці класифіковано на номінативні, номінативно-комунікативні, вигуково-модальні та комунікативні.

***Ключові слова:** фразеологія, релігійна фразеологія, релігійні фразеологічні одиниці, генетичні, структурно-семантичні групи, типологія.*

Анжела КУЗА

ТИПОЛОГИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ: ГЕНЕТИЧЕСКИЕ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ

В статье охарактеризованы генетические и структурно-семантические группы религиозных фразеологических единиц, определены типологические признаки, дающие возможность рассматривать устойчивые словосочетания в составе религиозной фразеологии. По генетическому признаку выделены религиозные фразеологические единицы библейского происхождения, фольклорного происхождения и из внебиблейских источников – устных и письменных. По структурно-семантическим признакам религиозные фразеологические единицы классифицированы на номинативные, номинативно-коммуникативные, междометные и модальные, коммуникативные.

***Ключевые слова:** фразеология, религиозная фразеология, религиозные фразеологические единицы, генетические, структурно-семантические группы, типология.*

Постановка проблеми. Питання типології ФО постійно перебуває в полі зору мовознавців. Науковці виділяють різну кількість груп у фразеологічному фонді, беручи за основу різні типологічні ознаки. Зазвичай, називають семантичну, семантико-граматичну, структурно-семантичну, генетичну, функціональну, ідеографічну, експресивно-стилістичну, перекладознавчу та інші класифікації з погляду структури, походження, функціонування ФО тощо [6].

Активні дослідження національно-духовної специфіки мови в руслі когнітивної лінгвістики та антропоцентричного принципу розгляду мовних явищ сьогодні актуалізують вивчення слів та висловів релігійного змісту, серед яких на окрему увагу заслуговують релігійні фразеологічні одиниці як важливий сегмент сучасної української літературної мови.

Аналіз досліджень. Генетичну класифікацію українських фразем, яка передбачає групування матеріалу за джерелами походження, одним із перших розробляв Л. Булаховський. Її розвинула у своїх працях Л. Скрипник, визначивши окремі генетичні групи (питомо українські ФО; запозичені ФО; фразеологічні кальки та напівкальки) [11, 23]. Ф. Медведєв охарактеризував три генетичні групи: ФО, творцем яких є український народ; загальнослов'янська фразеологія; давньоруська (староукраїнська) фразеологія) [8, 10 – 11]. А. Коваль, упорядковуючи крилаті вислови біблійного походження, виокремила крилаті вислови із Старого Заповіту, із Нового Заповіту та з позабіблійних усних і писемних творів [4].

Семантико-граматичну класифікацію ФО в українському мовознавстві детально опрацювали М. Алефіренко та М. Демський [1; 3]. Зокрема, М. Демський класифікував ФО за стрижневим словом на дієслівні, іменникові, займенникові, прикметникові, прислівникові та вигуківі, а також розглянув творення нових фразем на базі окремих слів, вільних синтаксичних конструкцій і вільних словосполучень, прислів'їв, приказок, загадок, казок, анекдотів, небилиць, нісенітниць, казок, наявних у мові та чужомовних фразем [3]. Визначаючи морфологічні розряди, М. Алефіренко акцентує увагу на цілому комплексі факторів (характер фразеологічного значення, ступінь десемантизації та ідіоматизації компонентів, морфологічні властивості стрижневого компонента, синтаксичних властивостях фразем тощо [1, 69 – 70]. Тобто, розрізняючи лексико-граматичні групи ФО, необхідно враховувати три критерії (семантичний, морфологічний та синтаксичний); є група фразем, у яких важко виділити стрижнєве слово, а співвідношення з певною частиною мови визначається з урахуванням синтаксичної ролі [12, 131]. Варто відзначити структурно-семантичну систему класифікації ФО, яку розробив російський науковець О. Кунін. У ній на матеріалі англійської мови виокремлено чотири основні структурно-семантичні типи: а) номінативні (фразеологізми, які означають предмети, явища тощо); б) номінативно-комунікативні (до них належать дієслівні фразеологізми, які можуть трансформуватися у речення при вживанні дієслова у пасивному стані); в) вигуківі і модальні (фразеологізми, які виражаючи емоції, волевиявлення тощо, не мають предметно-логічного значення); г) комунікативні (фразеологізми зі структурою простого та складного речення, зокрема прислів'я та приказки) [6, 296 – 445].

В основі ідеографічної класифікації, яку розробляли та розробляють М. Алефіренко, А. Івченко, Ж. Краснобаєва-Чорна, Ю. Прадід, В. Ужченко та ін. [12, 52], передбачено групування матеріалу за тематичним принципом, з погляду когнітивної парадигми є певні семантичні компоненти, що співвід-

носитися з типовим уявленням або певною «темою» як системою ключових слів, які лягають в основу творення фразеологізмів.

Донині залишається актуальною проблема систематизації й опису груп української релігійної фразеології, яка була вилучена з активного вжитку та наукового обігу в тоталітарній добі, а сьогодні активно відроджує свої позиції в усіх стилях сучасної української літературної мови.

Мета статті – охарактеризувати генетичні та структурно-семантичні групи РФО.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на теоретичні розробки Л. Булаховського, Н. Бабич, М. Демського, А. Коваль, Ж. Колоїз, О. Куніна, П. Мацьківа, Н. Пуряєвої, Л. Скрипник, Ю. Прадіда, В. Ужченка [1 – 12] та інших, а також на проаналізований фактичний матеріал, джерельною базою якого стали лексикографічні праці, твори українських мислителів, оригінальні та перекладені праці богословів сучасності, українські молитовники, релігійна періодика, електронні ресурси, вважаємо, що для зарахування ФО до релігійної фразеології доцільно виокремити наступні типологічні ознаки: 1) релігійна семантика; 2) релігійна конотація; 3) номінація християнської віри в Бога; 4) репрезентація релігійності у двох її різновидах (церковному та індивідуальному); 5) семантична категорія «священного» та «символічного»; 6) наявність релігійних компонентів – християнських теонімів та геортонімів, біблійних антропонімів та топонімів, назв основних релігійних понять та слів-символів.

Враховуючи напрацювання українських мовознавців, у складі релігійної фразеології за генетичною ознакою можемо виділити три великі групи: 1) РФО біблійного походження; 2) РФО фольклорного походження; 3) РФО з усних і писемних позабіблійних джерел. РФО біблійного походження, які стали надбанням загальноєвропейського культурного пласту і водночас гармонійно увійшли в українську літературну мову, належать до таких підгруп (за Л. Булаховським, Л. Скрипник, А. Коваль) [4, 11]:

1) ФО, які походять із текстів Старого Заповіту (*єгипетська неволя, заборонений плід, неопалима купина, пісня пісень, святая святих* та інші);

2) ФО, які походять з текстів Нового Заповіту (*випити гірку чашу, вовк в овечій шкурі, блудний син, хліб насущний* та інші);

Зважаючи на те, що низка РФО біблійного походження безпосередньо не співвідносяться з текстами Старого та Нового Заповітів, а створені на основі відповідних біблійних сюжетів, у їхньому складі (за Ж. Колоїз та З. Бакум) виокремимо чотири підгрупи [5]:

- 1) інгерентні ФО;
- 2) адгерентні ФО;
- 3) okazіональні ФО;
- 4) нетранслітерні ФО.

Значна частина РФО біблійного походження – це інгерентні фраземи, які повністю (семантично і структурно) співвідносяться з первинним біблій-

ним текстом, наприклад: *Альфа і Омега, земля обітована, книга за сімома печатками, служити мамоні* (СБ) тощо. До адгерентних належать ФО, які лише за структурою співвідносяться з певною біблійною ситуацією, бо їхня семантика в процесі історичного розвитку зазнала деяких змін. Наприклад, низка адгерентних фразем виникла на основі біблійної оповіді про створення перших людей: *Адамове ребро* (про жінку), *Євине насіння, Євин накоренок, Євина дочка* (про жіноцтво), *змії-спокусник* (про людину, яка своїми спокусливими речами підштовхує когось до аморальних вчинків) (СБ). На основі інгерентних виникають оказіональні ФО, які за своїми структурно-семантичними особливостями виходять за межі первинних текстів, наприклад: *говорити різними мовами* – не розуміти одне одного (походить з історії про Вавилонське стовпотворіння) (СБ). Євангельський вислів (інгерентний) *нести тяжкий хрест* породив низку оказіональних: *іти на Голготу, іти під тягарем хреста, хресна путь* (СБ).

Такі ФО, як *глас вопіючого в пустині, Агнець Божий, Ангел Хранитель, притча во язицех* у словнику «Слово Благовісті» потрактовано як нетранслітерні ФО, які повністю співвідносяться з тією чи тією біблійною ситуацією, але апелюють до старослов'янського джерела. Варто відзначити, що в сучасних українських текстах використовують РФО як українською, так і старослов'янською та латинською мовами. Наприклад, А. Коваль подає у складі крилатих висловів біблійного походження три ФО латинською мовою: *Ave Maria! – Радуйся, Маріє!, Fiat lux – Хай буде світло!* (СБС), а також вислів *Куди йдеши?* фіксує і українською, і старослов'янською (*Камо грядеши?*), і латинською мовами (*Quo vadis?*) з позначенням, яке вказує, що ФО походить з апокрифічної літератури (СБС).

За матеріалами СБ інгерентні ФО складають до 60 %, оказіональні – до 20 %, нетранслітерні – до 13 % та адгерентні – до 7 % усіх фразем біблійного походження.

РФО фольклорного походження. Ці стійкі словосполучення відображають народно-поетичне розуміння Бога та життя за Божими заповідями. У більшості з них ключовим компонентом є лексема *Бог*, яка, як зазначає П. Мацьків, у фразеологізмах фольклорного походження зберігає внутрішню форму та архетипне значення, функціонуючи в складі стійких сполук, не втрачає первинної семантики, виступає змістовим центром цих фразем [7].

У масиві РФО, які створені українським народом у різні періоди його історії, виокремлюємо такі підгрупи:

1. Узагальнення, у яких виражено народне розуміння правд віри: *Усе тіль минуца: одна річ живуца – світ з Богом; Без Бога ні до порога, а з Богом – хоч за море; Як Бог поможе, то все буде гоже; Бог вам дав, і людям вділяймо* (УППІ); *Кому Біг поможе, той все переможе; Бог батько!... а ми його діти; Біг батько і Пречиста Мати не дасть погібати; Бог не без милости, козак не без долі; Бога взивай, а руки прикладай; Боже помози, а ти, небоже, не лежи; Біг душу не губит, а сама ся судит; Бога всюди знайдеши; Бога не*

здуриш; Кого Бог любить, тому хрестики посилає (ГРНП); Говори, Грицю, Богородицю, а я буду Оченаш, – буде легше для нас; Богові молились, Спасителю хрестились; Наше діло Богові молиться, Спасителю хреститься (СГ).

2. Привітання: Слава Богу! – Навіки слава!; Христос воскрес! – Воістину воскрес!; Дай, Боже, здоров'я!; Дай Боже щастя!; З Богом святим обідайте, най Бог поблагословит! та ін. (УППШ, ГРНП).

3. Благословенство: Хай тебе (вас) Бог поблагословить! Іди з Богом! Хай тебе Бог береже! Хай тебе Бог охороняє й благословляє! (УППШ)

4. Подяка: Дякувати Богові! Хай вам Бог допомагає! Бог би вам здоров'я дав! (універсальні подяки), Біг вам стократно надгородит (подяка жебрака за милостиню), Біг заплатить за обід, же наївся дармоїд (жартівлива подяка за гостину) (ГРНП).

5. Поздоровлення: Нехай вам Бог дає щастя, здоров'я і многі літа!; Дай, Боже, здоров'я (щастя); Дай, Боже, час добрий! (ГРНП).

6. Побажання: Пошли вам, Боже, здоров'я та з неба дощ, та хліб, та всячину!; Дай, Боже, щоб усе було гоже; Пошли, Боже, з неба, чого нам треба; Дай тобі, Боже, з роси і з води; Хай Бог дає на здоров'я; Дай, Боже, діткам радовація; Пошли їм, Боже, многа літ!; Дай, Боже, многа літ!; Хай тобі Бог дає вік – і щасливий і добрий!; Хай вам Бог дає щастя, здоров'я й многі літа; Нехай вам Бог наповняє, чого ви в Бога желаете!; Нехай вам Спаситель помагає!; Дай, Боже, жартувати, аби не плакати (УППШ); Дай вам Боже поноване!; Дай Боже на щістя, на здоров'я з тим новим роком, аби-сте дочекали той рік опровадити, другого дочекати з року на рік, поки Бог дарує вік (на Новий рік); Нехай вас Пан Біг провадить (побажання тому, хто вирушає в дорогу); Бог у поміч; Боже вам помагай (побажання тому, хто працює) (ГРНП).

7. Прохання: Господи допоможи; Дай, Боже, час і пору добру, Дай, Боже, щоб робилось аби не псувалось; Роди, Боже, овес, ячмінь і гречку, хоч всього потрошечку, роди, Боже, льон і коноплі на весь християнський мир (УППШ), Нехай Бог милує всякого хрещеного (СГ); Дай, Боже, добру годину ... час добрий; Дай, Боже, добрий початок; Дай, Боже, здорово сходити, а на друге заробити (одягаючи новий одяг); Дай, Боже, ліпше, а з того що є не винимай (традиційна відповідь на запитання: як вам поводитьься); Дай, Боже, наперед більше (вислів рибалок при першій зловленій рибиці); Дай, Боже, дочекати (побожне побажання доброго майбутнього) (ГРНП).

8. Примирення та вибачення: Бог найстарший, Бог нас розсудить, Бог тобі суддя (говорили, завершуючи суперечку) (ГРНП).

9. Прощання: З Богом оставайте (ГРНП) та інші.

РФО з усних і писемних позабіблійних джерел репрезентовано передусім афоризмами відомих людей, які фіксують релігійну тематику. У їхньому складі виокремимо афоризми:

– українських авторів: Наш Бог – Бог любови; Де любов, там і Бог, а де Бог, там і щастя; Наука нам являє Бога, і Бог являється в науці; Служити

народові – то служити Богові (І. Огієнко); *Бог не грає з людьми в шахи* (С. Кримський); *Релігія – це не знання про Бога. Релігія – це зустріч із Богом. Єдність – це теж є дар Божий* (Л. Гузар); *Біблія – всецілющий лік кожному, хто недужий душею; Євангелія – книга над книгами, найсвятіша і найвеличніша; Біблія – це Божя Книга для реального життя; Біблія – найсвятіша книга світу, і вона навчає говорити мовою своєї нації* (І. Огієнко) тощо.

– закордонних авторів: *...все марнота, крім одного: Бога любити і Йому Єдиному служити; Господь там дає своє благословення, де знаходить чисті посудини* (Т. Кемпійський); *Не бійтеся Святого Духа* (о. Раньєро Канталамесса); *Немає миру без справедливості, немає справедливості без прощення; Віра потребує відваги; Не бійтеся!* (Іван Павло II); *Я вірю, що Біблія є найкращим даром, що Бог дав людині; Уся доброта Спасителя світу передана нам у цій книзі* (А. Лінкольн); *Неможливо справедливо керувати світом без Бога і Біблії* (Дж. Вашингтон); *Існування Біблії є найбільшою користю для народу. Усяка спроба принизити цю книгу є злочином перед людством* (І. Кант); *Біблія має більше доказів вірогідності, ніж будь-яка світська історія* (І. Ньютон); *У Святому Письмі треба шукати правди, а не красномовності* (Тома Кемпійський).

У складі релігійної фразеології на основі проведеного аналізу виокремлюємо такі структурно-семантичні групи (за О. Кунінім) [6]:

1. Номінативні РФО.
2. Номінітивно-комунікативні РФО.
3. Вигуково-модальні РФО.
4. Комунікативні РФО.

Номінативні РФО – це фразеологізми зі структурою словосполучення, які називають Божественну особу, людину, предмет, явище, ситуацію, місце, певну ознаку чи особливість дії, апелюючи до біблійного тексту або виходячи з релігійного світосприйняття дійсності, підкреслюють чи описують через біблійний образ чи ситуацію якусь особливість поняття, особи, її рису чи вчинок. У їхньому складі, враховуючи семантичний, морфологічний і синтаксичний критерії, виокремлюємо іменникові, прикметникові, дієслівні та прислівникові ФО (за М. Демським) [3].

До іменникових РФО входять складені найменування Бога, Ісуса Христа та Матері Божої: *Отець/ Цар/ Владика Небесний, Цар Всесвітній, Владика неба і землі*, (ПССУМ); *Святий/ Божий Дух, Божя благодать* (ПССУМ), *Святий Дух (Вищий Дух)* (СБ); *Син Божий, Син Чоловічий*, (ПССУМ), *Агнець Божий, Альфа і Омега* (СБ); *Діва Марія, Матір Божя*, (СБС), *Божя (Господня, Пречиста) Мати* (СУМ-20, Т.1), *Божя/ Небесна Мати, Матір Божя, Пречиста Діва, Всенепорочна Діва, Цариця Небесна* (ПССУМ).

Іменникові РФО можуть називати певну спільноту або людство в цілому (*Євине насіння* (СБ) – жіноцтво, *ловці душ* (СБ) – люди, що мають великий вплив на інших, *сіль землі* (СБ) – найвидатніші представники народу, добірна частина певного товариства, *діти антихриста* (СБ) – люди, які служать без-

законню, аморальності, *таємна вечеря* (СПС) – зібрання однодумців і зрадників, *діти Божі* – християни, *христові вороги* (УФ) – противники християнства, *Петрова скеля* (СБС) – католицька церква; *Адамові діти*, *Адамові сини* (СБ, СБС) – рід людський.

Іменникові РФО часто номінують людину, виділяючи:

– її соціально-релігійний статус (*раб Божий*, *раба Божа* – християни, *Божий* (*Господній*, *Христовий*) *слуга* (СУМ-20, Т. 1) – священник, *Божа дудка* – дяк, *творець усіх святих* – іконописець, *христова наречена* – монахиня (УФОТ);

– моральні риси (*Агнець Божий* (СБ) – смиренна, покірна людина, *вовк в овечій шкурі* (СБ) – лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри, *Ангел Хранитель* (СБ) – людина, яка допомагає кому-небудь, піклується про когось, *Божа людина* (СУМ-20, Т. 1) – високоморальна людина;

– призначення (*Господній посланець* (СБ) – людина, що приносить добру звістку, *Господній пророк* (СБ) – людина, яка щось провіщає, застерігає, знає істинну сутність чогось, *чоловік Божий* – кобзар (Ф));

– поведінку (*блудний син* (СБ) – людина, яка розкалася у своїх гріхах, *Валамова ослиця* (СБ) – людина, яка несподівано виявляє протести проти чого-небудь, *заблукла вівця* (СБ) – людина, що порвала стосунки з середовищем, до якого належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху, *змій-спокусник* (СБ) – людина, яка улесливими речами підштовхує когось до аморальних вчинків, *козел офірний* (*відпущення*) (СБ) – людина, на яку звалюють чужу провину, *Хома невірний* (СБ) – людина, яка не вірить очевидним фактам, *Марія Магдалина* (СБС) – грішниця, яка навернулася до чесного життя, *Божа пташка* (СУМ-20, Т. 1) – безтурботна людина).

Найчисельнішою групою іменникових релігійних фразем є ті, які метафорично називають:

– предмети, явища та поняття духовного життя: *вічне життя* (СБ) – життя після смерті, незнищенність чогось, *Божий дар* (СБ) – талант, *Дух живий* (СБ) – основа існування, суть чогось, *маслинова гілка* (СБС) – символ миру, *вигнання з раю* (СБС) – безповоротна втрата чогось, *заборонений плід* (СБС) – щось заборонене, але бажане, *Мафусаїлів вік*, *Аредів вік* (СБС) – довголіття, *всесвітній потоп* – величезна катастрофа або жартівливо про велику зливу, *Альфа і Омега* (СБ) – початок і кінець чогось, *антихристова печать* (СБ) – тавро всього гріховного, *гірчичне зерно* (СБ) – щось найменше за формою, але суттєве за змістом, *єгипетський полон* (*робота*) (СБ) – тяжка рабська праця, *Каїнова печать* (*Каїнове тавро*) (СБС) – тавро зрадника, *Ноїв ковчег* (СБС) – надійний притулок, *золоте теля* (СБ) – влада грошей, *манна небесна* (СБ) – щось, що дається без будь-яких зусиль, *наріжний камінь* (СБ) – основа чого-небудь, *неопалима купина* (СБ) – щось незнищенне, що відзначається святістю, *око за око* (СБ) – символ помсти, *пісня пісень* (СБ) – вершина творчості, найвищі досягнення, *притча во язицех* – щось, що набуло широкої популярності, про що всі говорять, *терновий вінок* (СБ) – муки, страждання, *тридцять срібняків* (*юдині срібняки*) (СБ) – винагорода за зраду, *Юдин поцілунок* (СБ) –

зрада, *соляний стовп* (СБС) – непорушність, *мандрівка по пустелі* (СБС) – складний шлях до мети, *свята святих* (СБС) – таємне, заповітне, недоступне для непосвячених, щось дуже цінне, *від лукавого* (СБС) – щось зайве, шкідливе, *замість хліба дати камінь* (СБС) – крайня межа бездушності, *воскресіння з мертвих* (СБС) – переможне утвердження того, що вважалося безсилим, *вдовина лепта* (СПС) – кількісно малий, але великий моральною цінністю вчинок, чийсь посильний внесок;

– певну ситуацію: *Вавилонське стовпотворіння* (СБ) – повне безладдя, гармидер, метушня, *голос волаючого в пустелі* (СБ) – даремні поклики, що залишаються без відповіді, *Соломонів суд* (СБ) – справедливий суд.

Прикметникові РФО позначають ознаку, яка стосується передусім людей і семантика якої створена на основі біблійного образу чи ситуації. Це:

– моральні риси людини (*Богу духа винен* (ГРНП) – невинний, *Богу й людям милий* (ГРНП) – добрий, приязний чоловік, найчастіше дитина, *невинні (кроткі), як голуби* (СБ) – невинні, *не від світу цього* (СБ) – далекий від реальності, не пристосований до життя, *чистий душею (серцем)* (СБ) – щирий, з добрими намірами, *блаженні вбогі духом, блаженні миротворці* (СБС) – ознаки тих, хто шукає Царства Небесного, *святий та божий* – лицемірно тихий та добрий; *забутий Богом* (СУМ-20, Т. 1) – нещасний);

– розумові здібності (*не Бог зна який* (СУМ-20, Т. 1) – не особливий; *мудрий, як Соломон* (СБ) – дуже розумний);

– вигляд та фізичні особливості людини (*у костюмі Адама і Єви, у райському костюмі* (СБ) – про голу людину, *наче з хреста знятий* (СБ) – знесилений).

Особливістю дієслівних РФО є:

– називати морально-релігійні формули віри (*любити Бога, любити ближнього свого* (СБ), *мати віру* (СБ), *Господа молити* (СУМ-20, Т. 1), *Господові дякувати* (СУМ-20), *не противитися злому, не судить, щоб і вас не судили, просить і буде вам дано* (СБС), *як Богові молитися* (СУМ-20, Т. 1), *нести тяжкий хрест* (СБ) – терпляче переборювати труднощі, *іти на Голготу* (СБ) – страждати, *жити не хлібом єдиним* (СБ) – мати, крім матеріальних, духовні інтереси, *відділяти кукіль від пшениці* (СБС) – відділяти корисне від шкідливого, *віддати кесарю кесарево, а Боже Богові* (СБС) – віддати комусь належне, *випити гірку чашу до дна* (СБС) – вистраждати до кінця, *гнати крамарів із храму* (СБС) – боротися проти людей, які використовують велику справу у нечистих цілях);

– визначати фізичний стан людини (*привести на світ Божий* (СУМ-20, Т. 1) – народити, *віддати Богу душу (духа, дух), піти до Бога, стати перед Богом, бути на Божій дорозі, спочити у Бозі* (СУМ-20, Т. 1) – померти;

– описувати її поведінку (*носити на руках* (СБ) – дуже добре ставитися, виявляти велику увагу до когось-небудь, *перекувати мечі на рала* (СБ) – роззброїтися, *перти проти рожна* (СБ) – виступати проти значно переважаючих сил, *розп'яти на хресті* (СБ) – піддати знущанню, тортурам, стратити,

знищити, *розсипати перли перед свинями* (СБ) – марно говорити, доводити що-небудь тому, хто не може або не здатний зрозуміти того, що йому кажуть, *співати Лазаря* (СБ) – прибіднюватися, *співати осанну* (СБ) – хвалити когонебудь, *стерти з лиця землі* (СБ) – знищити, зруйнувати, *бути записаним на скрижалі* (СБС) – здобути безсмертя, *посипати голову попелом* (СБС) – вияв горя);

– називати моральні цінності (*продаватися за миску сочевиці* (СБ) – спокуситися на нікчемні вигоди, *служити мамоні* (СБ) – ставити матеріальні цінності вище за духовні, *смертю смерть здолати* – стати безсмертним після своєї загибелі, пожертвувати життям в ім'я великої справи, *скинути з себе ветхого Адама* (СБ) – духовно оновитися, *умивати руки* (СБ) – знімати з себе відповідальність).

Прислівникові РФО можуть бути:

– якісно-означальними (*у поті лиця (чола)* (СБ) – тяжко, *чекати, як манни небесної* (СБ) – дуже сильно, з нетерпінням, *як манна з неба* (СБ) – раптово, *як морського піску* (СБ) – багато, *як тать уноці* (СБ) – несподівано, *берегти, як зіницю ока* (СБС) – особливо, *будувати дім на піску* (СБС) – ненадійно, *ходити під Богом* (СУМ-20, Т. 1) – під охороною Божою, *Христом-Богом молити* (СУМ-20, Т. 1) – особливо, *Світу Божого не видно* (СУМ-20) – темно, *як у Бога за пазухою* (СУМ-20, Т. 1) – дуже добре, *сам Бог велів* (СУМ-20, Т. 1) – так треба, узвичаєно, можна варто, *Бог знає* (СУМ-20) – невідомо);

– часу (*час розкидати каміння і час каміння збирати* (СБ) – усьому свій час, *що Божий день* (СУМ-20, Т. 1) – щодня, *за Адама, за часів Адама* (СБС) – дуже давно);

– міри (*Бог знає коли (відколи, поки)* (СУМ-20, Т. 1) – дуже давно або дуже довго, *до Страшного суду* (СУМ-20, Т. 1) – довго);

– місця (*під сонцем* (СБ) – на землі).

Номінативно-комунікативні РФО – це фраземи комунікативного типу, побудовані за моделлю речення, які називають певну рису чи ознаку людини, образно окреслюють певну ситуацію: *Богом ся свідчить, а чортові душу запродав* (ГРНП) – про чоловіка, що фальшиво божитья; *Бог сі не помилит* (ГРНП) – говорять про чоловіка, що в біді нарікає на несправедливість Богу; *Боронь Боже від скаженої миші* (ГРНП) – про пакісну та слабосилу людину; *В Бога день краде* (ГРНП) – про неробу; *Від Бога гріх, від людей сміх* (ГРНП) – про п'яницю, марнотратника, який найперше шкодить не так комусь, як собі та своїй сім'ї; *Дав Пан-Біг по доленці, як мамі, так доненці* (ГРНП) – про нещасливу долю матері й дочки; *Всадив Бог душу, як в дуплаву грушу* (ГРНП) – про невродливого, хворобливого чоловіка; *Дав Бог хліб, як зубів не стало* (ГРНП) – про людину, яка дійшла до достатку у глибоких літах; *Бог вродю не скривдив* – про вродливу, красиву людину; *Бог міру загубив* – про дуже високого чоловіка; *Бог розум одібрав, Бог розумом зобидив* (СУМ-20) – про нерозумну людину; *Бог до себе забрав, Господь прийняв душу до Себе* (СУМ-20) – про померлого; *блажен муж, що не йде на раду нечестивих* (СБС) – про

високоморальну людину; *лікарю, вилікуй себе самого* (СБ) – позначення ситуації «перш, ніж осуджувати когось, потрібно виправитися самому»; *мала розчина все тісто заквашує* (СБ) – підкреслення активної дії чогось незначного, що приводить до великих зрушень; *стукайте і відчиняють вам* (СБ) – використовується для підтвердження того, що можна чогось досягти при наполегливості; *хто взяв меч, від меча і загине* (СБ) – засудження насильства, агресії; *хто не працює, той не їсть* – моральна формула засудження дармоїдів, нероб; *хто сіє вітер, той пожне бурю* (СБ) – використовують, щоб ствердити: хто чинить беззаконня, приречений на загибель; *Спочатку було Слово* (СБС) – визначення величної місії слова, мови, біблійних крилатих висловів.

У проаналізованому матеріалі ми зафіксували велику групу фразем, утворених на базі іменниково-іменникових, іменниково-займенникових, іменниково-прикметникових та іменниково-дієслівних словосполучень: *Слава Богу! Боже мій! Боже праведний! Дай Боже! Не дай Боже! Боронь Боже! Крий Боже! Господи помилуй! Побійся Бога!* та інші. Цю окрему і особливу групу в корпусі релігійної фразеології означимо як вигуково-модальні РФО, які виражають різні емоції та ставлення мовця до змісту висловлюваного. У своєму спілкуванні з Богом українці створили цілу систему таких висловів, які передавали їхні релігійні почуття, емоційні реакції на різні ситуації. *Слава Богу!* (СУМ-20, Т. 1) – вираз похвали, радості за прояв Божого милосердя, розв'язання з Божою допомогою якоїсь проблеми, *Господь з тобою!* (СУМ-20) – вислів здивування, заперечення, докору; *Дай Боже!* (УППІ) – покладання на Бога у всіх своїх справах. Окрему підгрупу складає низка висловів-застережень: *Боронь, Боже!; Не доведи, Господи!; Бійся Бога!; Не дай, Боже!; Хай Бог милує!; Нехай Бог (Господь) відвертає; Нехай Бог боронить!; Боронь Боже!; Ховай Боже!; Крий Боже!; Нехай Бог криє!; Нехай мене Бог боронить!; Не дай, Боже* (УППІ); *Крий Боже (Господи, Матір Божя, Мити Божя); Ховай Боже; Хорони Боже* (СУМ-20, Т. 1) та інші.

Комунікативні РФО – це біблійні сентенції, релігійні прислів'я, афоризми відомих людей, які функціонують у формі завершених речень (простих, складнопідрядних, складносурядних та безсполучникових) і є важливим засобом комунікації у різних сферах спілкування, наприклад: *Наш Бог – Бог любови* (І. Огієнко); *Розп'ятий і Воскреслий, – це Бог парадоксу* (Т. Галік); *Щоб поборолювати корупцію, треба повернутися до Бога. Завдання християнина – не знищити своїх ворогів, а спасти їх. Не очікуймо чуда від влади, вона не спасає. Спасає лише Господь Бог. Сам Бог сьогодні радіє нашими radoцями і страждає нашими болями. Лише любов до Бога і Батьківщини може зробити людину героєм. Ми довірилися Богові і пішли паломницьким шляхом гідності та свободи* (С. Шевчук).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Українські релігійні фраземи, зафіксовані в лексикографічних та фразеографічних працях різних історичних періодів, засвідчені в живомовних процесах, виявляють низку типологічних ознак, що дає змогу визначити різні генетичні та структурно-

семантичні групи у складі релігійної фраземіки. Аналіз фактичного матеріалу дав змогу виокремлений фразеологічний матеріал згрупувати за декількома ознаками. За генетичною ознакою виокремлено РФО біблійного походження, РФО фольклорного походження, РФО з усних і писемних позабіблійних джерел. Релігійні фразеологізми біблійного походження класифіковано на інгерентні, адгерентні, okazionalnі та нетранслітерні; до складу фразем фольклорного походження входять релігійні вітання, прощання, благословення, побажання, застереження, а також прислів'я та приказки, у яких народ висловив своє розуміння правд віри; до фразем з усних і писемних позабіблійних джерел належать афоризми релігійного змісту відомих українських та зарубіжних діячів церкви, науки та культури. Опрацьований фактичний матеріал дав змогу класифікувати РФО на номінативні (іменникові, прикметникові, прислівникові та дієслівні), номінативно-комунікативні, вигуково-модальні та комунікативні ФО. Отже, класифікація РФО переконливо засвідчує, що релігійна фразеологія – це багатий мовний пласт та важливий складник української фразеології.

Зроблені теоретичні узагальнення та отримані результати можуть бути використані в науково-дослідній сфері як база для подальших досліджень з української фразеології, у навчальному процесі – у викладанні курсів лексикології, фразеології та культури сучасної української мови, а зібраний фактичний матеріал можна використати у лексикографічній практиці для укладання фразеологічних словників.

Перелік умовних скорочень

- А – Акафісник (2012);
- ГРНП – Галицько-руські народні приповідки (І. Франко, 2006);
- ІР – інтернет-ресурси;
- МХР – Молитовник християнської родини (1988);
- ПССУМ – Практичний словник синонімів української мови (С. Караванський, 2008);
- РФО – релігійні фразеологічні одиниці;
- СБС – Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові (А. Коваль, 2001);
- СБ – Слово Благовісті. Словник-довідник фразем біблійного походження (Ж. Колоїз, З. Бакум, 2001);
- СГ – Словарь української мови у 4 томах (за ред. Б. Грінченка, 1996 – 1997);
- СУМ-11 – Словник української мови в 11 томах (1970 – 1980);
- СУМ-20 – Словник української мови в 20 томах (2010 – 2013);
- УФОТ – Українські фраземи й особливості їх творення (М. Демський, 1994);
- УППШ – Українські прислів'я, приказки і таке інше (М. Номис, 1993);
- ФСУМ – Фразеологічний словник української мови у 2 кн. (1999);
- ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша (2003);
- Ф – Фразеологія (О. Демська-Кульчицька, 2008);
- ФО – фразеологічна одиниця.

Література

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології / М.Ф. Алефіренко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1987. – 135 с.
2. Бабич Н. Магія слова для всього живого : мовно-народознавчі наукові студії / Н. Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
3. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення / М. Демський. – Львів – Краків – Париж : Просвіта, 1994. – 62 с. – (*Попул. енциклопедія «Просвіти»*).
4. Коваль А.П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А.П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.
5. Колоїз Ж.В. Слово Благовісті : Словник-довідник фразем біблійного походження / Ж.В. Колоїз, З.П. Бакум. – Кривий Ріг : ТОВ «Уран 2000», 2001. – 200 с.
6. Краснобаєва-Чорна Ж. Терміносистема фразеології: структура та складники термінологічної мікросистеми «фразеокласифікація» / Ж. Краснобаєва-Чорна // Лінгвістичні студії [Електронний ресурс]. – 2013. – Вип. 26. – С. 156–163. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_26_33.
7. Кунин А.В. Курс фразеології сучасного англійського мови : уч. посіб. / А.В. Кунин. – 3-е изд., стереотип. – Дубна : Феникс, 2005. – 448 с.
8. Мацьків П.В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / П.В. Мацьків. – К. ; Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
9. Медведєв Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо? / Ф.П. Медведєв. – Х., 1997. – 232 с.
10. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю.Ф. Прадід. – К., Сімферополь, 1997. – 252 с.
11. Пуряєва Н. Українська церковно-обрядова термінологія : проблеми термінографічної семантизації / Н. Пуряєва // Богословія. – Т. 64. – Львів, 2002. – С. 147–159.
12. Скрипник Л. Фразеологія української мови / Л. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
13. Ужченко В.Д. Фразеологія української мови : навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

References

1. Alefirenko, M.F. (1987). *Teoretychni pytannia frazeolohii [Theoretical issues of phraseology]*. Kharkiv: Vyd-vo Kharkivskoho universytetu [in Ukrainian].
2. Babych, N. (2012). *Mahii slova dlia vsoho zhyvoho: movno-narodoznavchi naukovy studii [Magic words for all living things: linguistic-popular science studios]*. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
3. Demskyi, M. (1994). *Ukrainski frazemy y osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian phrases and peculiarities of their creation]*. Lviv–Krakiv–Paryzh: Prosvita [in Ukrainian].
4. Koval, A.P. (2001). *Spochatku bulo slovo: Krylati vyslovy bibliinoho pokhodzhennia v ukrainskii movi [Widespread sayings of biblical origin in the Ukrainian language]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Koloiz, Zh.V. (2001). *Slovo Blahovisti: Slovnyk-dovidnyk frazem bibliinoho pokhodzhennia [Dictionary-reference book of the phrase of biblical origin]*. Kryvyi Rih: TOV «Uran 2000» [in Ukrainian].
6. Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2013). *Terminosystema frazeolohii: struktura ta skladnyky terminolohichnoi mikrosystemy «frazеoklasyfikatsiia» [Terminology of phraseology: the structure and components of the terminology microsystem "phraseological*

classification"]. *Linhvistychni studii – Linguistic studios*, 26, 156–163. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2013_26_33 [in Ukrainian].

7. Kunin, A.V. (2005). *Kurs frazeologii sovremennogo angliiskogo iazyka [Course phraseology of modern English]* (3rd ed.). Dubna: Fenyks [in Ukrainian].

8. Matskiv, P.V. (2007). *Kontseptosfera Boh v ukrainskomu movnomu prostori [Conceptosphere God in the Ukrainian immovable space]*. Kyiv; Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

9. Medvediev, F.P. (1997). *Ukrainska frazeolohiia. Chomu my tak hovorymo? [Ukrainian phraseology. Why do we say so?]*. Kharkiv [in Ukrainian].

10. Pradid, Yu.F. (1997). *Frazeolohichna ideohrafiia (problematyka doslidzhen) [Phraseological ideology (problem research)]*. Kyiv, Simferopol [in Ukrainian].

11. Puriaieva, N. (2002). Ukrainska tserkovno-obriadova terminolohiia: problemy terminohrafichnoi semantyzatsii [Ukrainian Church-Ceremonial Terminology: Problems of Termographic Semantics]. *Bohosloviia – Theology*, 64, 147–159. Lviv [in Ukrainian].

12. Skrypnyk, L. (1973). *Frazeolohiia ukrainskoi movy [Ukrainian phraseology]*. Kyiv: Science opinion [in Ukrainian].

13. Uzhchenko, V.D., & Uzhchenko, D.V. (2007). *Frazeolohiia ukrainskoi movy [Ukrainian phraseology]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.10.2017 р.